

ДІАЛОГ ЯК ФОРМА РОЗВИТКУ МИСЛЕННЯ

I. А. Муратова

*Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут», Київ, Україна
murav@bigmir.net*

Дослідження історії діалогу в розвитку філософського мислення, мови, літератури, у взаємодії культури різних соціальних епох, дає нове розуміння його ролі в розвитку інтелекту і навчанні. В філогенезі розвитку думки кожної історичної епохи діалог розкривається як соціокультурна взаємодія або інтеракція, що змінює її суб'єктів. Суперечливий зв'язок античного діалогу з середньовічним диспутом і діалогізмом відродження в їх протистоянні і спадкоємності розкриває розвиток розумової діяльності в філогенезі. Таке дослідження є основою розуміння онтогенезу інтелектуальних здібностей особистості. Діалог як вид дії містить в собі багатство різноманітних компонентів, які привносяться учасниками, забезпечує їх інтеграцію. Невід'ємний компонент діалогу – формування відповіді під впливом звернення, в якому на першій план виходить конструювання, побудова, вироблення змісту діалогу його учасниками. В діалоговій взаємодії присутні три аспекти: інтерактивний, комунікативний, перцептивний. Слово слугує лише посередником в діалогічному середовищі конкретних умов, обставин, соціальних відносин, почуттів, думок, світоглядів мовців. Діалогові відношення не зводяться ані до логічних, ані до лінгвістичних, ані до психологічних чи будь-яких інших зв'язків, бо в них вступають суб'єкти, автори, творці – представники певних суспільних відносин. Навчальний діалог – це не просто обмін репліками між його учасниками, а їх соціальна взаємодія, спілкування, що активізує розумову, емоційну, чуттєву діяльність. Перехід від усного до письмового, від зовнішнього до внутрішнього діалогу і навпаки в навчальному діалозі забезпечує розвиток мислення співрозмовників в процесі вирішення педагогічних завдань.

Ключові слова: діалог, спілкування, розвиток, мислення, дія.

DIALOGUE AS A FORM OF THE DEVELOPMENT OF THINKING

I. Muratova

*National Technical University of Ukraine
«Kyiv Polytechnic Institut», Kyiv, Ukraine
murav@bigmir.net*

Research of the history of dialogue in the development of philosophical thinking, language, literature and culture in the interaction of different social eras, gives a new concept of its role in the development of intelligence and learning. In the phylogenesis of thought of each historical epoch the dialogue exists as a socio-cultural interaction that changes its subjects. Contradictory relationship of the ancient dialogue with the disputation of the Middle Ages and the dialogue of the Renaissance in their opposition and succession exposes the development of mental activity in the phylogeny. This study is the basis for understanding the ontogenesis of intellectual abilities of the individual. Dialogue as a kind of activity contains a wealth of different components that are introduced participants and ensure their integration. An essential component of the dialogue is the formulation of a response under the address of an interlocutor and construction of the content of the dialogue by its participants. In the dialogue there are three aspects: interactive, communicative, perceptive. The word is only an intermediary in dialogue among representatives of specific conditions, circumstances, social relations. Interactive relationships can not be reduced to logical or to linguistic or to psychological or any other relations, because subjects, authors, representatives of certain social relations are entering into them. Educational dialogue is not only an exchange of remarks between its participants, but it is their social interaction, communication, which activates their mental, emotional, sensuous activity. The transition in the educational dialogue from oral to written, from the external to the internal dialogue, and vice versa, ensures the development of thinking interlocutors in the process of solving educational problems.

Keywords: dialogue, communication, development, thought, action.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В наш час глобальних історичних змін, глибоких соціальних потрясінь і зрушень лишаються невирішеними чимало наболілих проблем, породжених нестабільністю і конфліктами: світовими і локальними війнами, потужними економічними депресіями, бурхливими революційними перетвореннями та іншими кризовими процесами. Серед причин нерозв'язності багатьох животрепетних питань – не лише небажання, але й невміння вести конструктивний діалог, неготовність до продуктивної комунікації, спілкування, нездатність домовлятися і досягати угоди, знаходити спільне рішення, узгоджувати різні позиції. Монологізм мислення, односторонність і егоїстичність думки, неприпустимість інакомислення, одномірність міркувань і однополярність інтересів стає перешкодою для перемовин, заважає пошуку і прийняттю нагальних загальнозначущих рішень. Стимування і підпорядкування кризових процесів, забезпечення соціальних конфліктів, управління ними і переведення їх у річище стабільного розвитку вимагає від людей діалогічного мислення в процесі плідного співробітництва, ефективної комунікації та взаєморозуміння. Одним з найбільш ефективних освітніх методів формування такого мислення може стати навчання у формі діалогічного спілкування. Отже, дослідження діалогу як форми розвитку мислення в процесі виховання і освіти особистості є актуальним за даних умов. Розкриття і обґрунтування педагогічного потенціалу монологу, його освітніх і соціокультурних функцій сприяє пошуку нових методичних засобів розвитку творчих здібностей особистості у навчанні. Метою статті є розкриття методичних можливостей діалогу як такої форми розвитку мислення особистості, яка історично вироблена та апробована в становленні всесвітньої культури взагалі та філософської зокрема, і сприяє вихованню здібності приймати оптимальні рішення в кризових непередбачуваних ситуаціях.

Багатомірність діалогу визначає багатовекторність його дослідження. Антропологічні та культурологічні аспекти діалогізму висвітлені в роботах А. Я. Гуревича, В. С. Біблера [3; 4], М. М. Бахтіна [3]. Українські науковці В. Даренський, Н. Карамішева, О. Кравченко, В. Лисий, В. Лук'янець, О. Мороз, В. Петрушенко, досліджують парадигмальні, міжкультурні, суспільно-політичні та філософські основи діалогізму. С. Гатальська, В. Малахов, К. Сігов, В. Табачковський звертаються до сучасної «філософії діалогу». «Софійність» і діалогіку історії філософії, культури і україністики розглядають С. Возняк, В. Горський, І. Іваньо, С. Кримський, О. Котовська, В. Литвинов, В. Нічик, І. Паславський, А. Пашук, М. Попович, О. Сирцова, Л. Ушкалов та інші. В суспільно-політичному аспекті консенсусу та комунікації вивчають діалог А. Ермоленко і Л. Ситниченко.

Слід зазначити, що серед досліджень діалогу є небагато таких, котрі ведуться безпосередньо в напрямку розкриття можливостей його застосування в розвиваючому навчанні. Діалогізм як принцип освіти розглядають українські дослідники Будник О. П. [2], Чорба О. П. [16]. Окремо слід відзначити роботи українського психолога Г. В. Дьяконова [7; 8], його діалогічний підхід у вивченні особистості, соціальних відносин, спілкування і взаємодії. Серед небагатьох робіт, присвячених діалогу в історії освітньої культури, виділимо роботи російських дослідниць В. С. Мельникової [13] і В. С. Заковряшиної [9]. Відома школа діалогу культур пропонує систему цілісної шкільної освіти, що базується на методології діалогічного розуміння науки і культури, зокрема на філософії діалогу культур В. С. Біблера [3; 4].

Проблеми відносин між діалогом і власне розумовими процесами розробляються також недостатньо. Серед малочисельних робіт за цією тематикою виділяються праці Л. В. Озадовської, присвячені діалогічності в сучасному мисленні [14], і Г. М. Кучинського [11; 12], який дослідив діалог як спільний розумовий процес у ході вирішення двома людьми різних розумових завдань в умовах безпосереднього спілкування. Робота Г. М. Кучинського переконливо доводить, що мова людини, яка індивідуально вирішує розумову задачу, може бути особливим внутрішнім діалогом, який виконує суттєві функції в її мисленні. Автор розкриває також залежність розгорнення діалогізації від структури вирішуваних завдань і успішності спроб їх вирішення. Продуктивність розумового процесу, як показали експериментальні дослідження автора, визначається не самим по собі рівнем діалогізації мови, а скоординованістю, взаємною узгодженістю внутрішнього діалогу і розумових процесів.

Найбільш розробленими є лінгвістичні методи дослідження соціальної та комунікативної функції діалогу. Розуміння діалогу як форми соціально-мовного спілкування (В. В. Виноградов), як дійсного буття мови (Л. В. Щерба), як форми філософського дослідження і навчання (Г. С. Померанц) використано в даній статті. Методологічною основою стала також теорія діалогу в мовознавстві, розроблена О. О. Леонтьєвим, Є. Д. Полівановим, Л. П. Якубинським та іншими відомими лінгвістами, яка відрізняється від концепції Женевської школи і поглядів Ф. де Сосюра, що фактично описує мову поза зв'язком з актом мови, поза мовними жанрами, а також від філологічної концепції К. Фосслера, орієнтованої насамперед на експресивно-естетичну функцію мови. Дослідження соціокультурного і соціально-філософського аспекту

«універсального діалогу» М. С. Каганом [10], «полілогу культур» О. Н. Астаф'євою також складають методологічну базу дослідження діалогічного мислення в сучасній комунікації і слугують пошуку відповідних освітніх засобів формування навичок вести діалог.

РЕЗУЛЬТАТИ ТЕОРЕТИЧНОГО АНАЛІЗУ ПРОБЛЕМИ

Освітні можливості діалогізму в загальній формі розкриваються в становленні та розвитку філософського діалогу як такої особливої форми мислення, яка забезпечує сходження від розсудкової до розумової діяльності у вдосконаленні інтелекту людини в процесі усвідомлення дійсності та її пізнання. Інтерес в цьому плані становить робота Джохадзе Д. В., присвячена античному філософському діалогу [6].

Не лише пошук рішення, але і постановка будь-якої проблеми передбачає обстоювання тієї чи іншої думки, з'ясування, співставлення і обговорення різних поглядів на предмет, аргументацію, полеміку, дискусію і дебати. Багатоголосся мислення і синтез ідей – умова спільного обмірковування справ з метою визначення найкращого способу дії для здійснення задуму. Таким є виток і походження мислення, процесу вироблення знань і пізнання – як у філогенезі думки, так і в її онтогенезі. Осмислення, роздум, усвідомлена розумова діяльність опосередковує цілеспрямовану практичну дію і зумовлює її успішність. Саме тому виголошення і обговорення промов ораторів, бесіди співрозмовників, диспути і дискусії є тими процесами мислення, які мали форму діалогу і були рушійною силою розвитку думки і досягненням філософської культури від самого її початку. Діалогічний спосіб міркування досяг своїх вершин вже в давньогрецькій філософії, де він став засобом універсального осмислення буття. Йдеться не лише про сократівський діалог в формі питання і відповіді чи платонівські діалоги, але й про діалог між Гераклітом, елеатами, атомістами і софістами, про діалог досократиків з Сократом і сократичними школами, про діалог Платона і Аристотеля, скептиків – тобто діалогізм, що пронизує всю античну філософію і культуру взагалі.

Зіткнення двох і більше історичних епох також може розглядатися як діалог: народів, держав, культур, філософських ідей і поглядів. У такому діалозі відбувається подолання історичних меж і водночас наслідування культурного спадку попередників, а також створення і оформлення тих надбань, які приведуть до діалогу з наступниками. В такому діалозі епох здійснюється філогенетичний розвиток людства, який відтворюється онтогенетично у вихованні та освіті особистості, становленні її потреб і здібностей. Розглянемо розвиток філософського діалогічного мислення в процесі історичного діалогу епох античності, середньовіччя і ренесансу.

Антична філософія, як і літературна творчість, немислима без постановки все нових і нових питань, без напружених шукань відповіді на них, без пристрасті до суперечок, до самих звивистих розумових і ораторських прийомів, без захвату перед вишуканими промовами і барвистою риторикою. Тому і античний діалог містить не просто метод дослідження істини за допомогою спору, обговорення, дискусії, постановки запитань і висунення гіпотез у пошуку відповідей, він не просто концентрує в собі можливості логічного розгортання, руху філософської думки в її сходженні до розуміння себе і свого предмета, але він також зосереджує в собі художні можливості, зліт уяви. Він зачіпає почуття і збуджує переживання, драматизує мислення.

Монологічна форма мови органічно інтегрується в усний сократівський діалог, втрачаючи свою самостійність і готуючи внутрішній, а згодом і письмовий літературний діалог. Якщо у Сократа діалог має форму мовного спілкування, то у Платона він стає філософсько-літературним текстом. З розмови, бесіди двох людей діалог переходить в літературну або театральну художню форму письмового або усного обміну висловлюваннями / репліками, поглиблюється до поліфонізму / багатоголосся (М. М. Бахтін). Далі він набуває самосуперечності літературного твору, що можна простежити у Аристотеля. Діалогічна форма виникла не лише з діалектичності, рухливості, надзвичайної жвавості елліністичного мислення, але і з потреб чисто літературного розвитку, що йшов від епосу, лірики і драми до лірико-епічної та драматичної прози. Тому діалог в драматизмі античної думки перемижується якими-небудь іншими поетичними жанрами і стилями, особливо промовами. В ньому – комізм і глибокий гумор, зла сатира або нищівна пародія, вихваляння або сарказм, блиск дотепності і афористичної формули, убивча іронія або піднесений трагізм. В художньому характері діалогів, перш за все платонівських, досягає класичної зрілості проза, в якій до найвищого розвитку доведений синтез лірико-епічних, драматичних і ораторських елементів. При цьому всі тонкощі вишуканого художнього твору підпорядковуються діалогічності філософського роздуму, діалектичному оперуванню витонченими логічними категоріями, інтегруються в їх цілісність. Категоріальна хода думки проступає крізь її художнє втілення. Чуттєво-художнє і розумово-логічне гармонійно поєднались в античному діалозі, який вплинув на всю наступну культуру.

В культурі середніх віків, яка протистояла античній, діалог стає суворо аскетичним і формальним, офіційним диспутом. Хоч у середньовіччі діалог і використовується в чисто дидактичних, педагогічних цілях, але при цьому його зовнішня, формальна сторона суттєво розходиться з внутрішньою, змістовною. Так, при оформленні трактату у вигляді питань учня і роз'яснюючих відповідей вчителя діалог є лише зовнішньою формою, а за своєю суттю така настанова «недіалогічна». Водночас «Sic et Non» Абеяра, сповіді, аналіз відкритих питань схоластики є внутрішньо діалогічними: в них автор дискутує з самим собою, сам протистоїть собі. Цією антиномічністю визначається той діалогічний зв'язок, в якому середньовічна думка відноситься як до елліністичної, так і до ренесансної.

Професійний схоластичний діалог склався в середньовічних університетах. Поширеними були міжконфесійні диспути, покликані довести вищість того чи іншого релігійного вчення. Як формальний спосіб ведення спору діалог мав на меті встановлення богословської істини і будувався за певною процедурою – проводився за строго встановленими правилами, серед яких основними були посилення на усталені авторитети (переважно тексти), ретельний розгляд і розбір аргументів кожної зі сторін. В диспуті один з його учасників захищав деяку тезу перед опонентами, якими висувались контраргументи і заперечення. Головуючим був магістр, котрий, подібно судді, приймав остаточне рішення про результат диспуту. Доводити тезу міг лише той, хто її висунув. Аргументи, їх виклад і спростування опонентами будувались за правилами і логікою «Органону», «Риторики» Аристотеля і «De Inventione» Цицерона. В середньовічних університетах диспут був формою тренування і проведення іспиту з чотирьох основних дисциплін – мистецтва, медицини, теології та юриспруденції. Отже, середньовічний діалог був суто формальним і дидактичним.

Наслідування і справжнє засвоєння, запозичення діалогічного жанру, що йде від Сократа, Платона і Лукіана, відбувається лише в ренесансній епоху, але не є його простою репродукцією. Ренесанс породжує діалог особливого роду: у ньому позиція автора не може бути ототожнена з позицією одного з персонажів. «Саме можливість всебічного обговорення проблеми, багатогранного розкриття теми, сполучення часом суперечливих суджень привертає гуманістів в діалозі, де істина постає, як правило, не в чітко сформульованому підсумковому висновку, а в самій діалектиці спору, в зіткненні ідей, в діалектичному розгляді реальних протиріч» [5, 37]. Проте це стало можливим лише тому, що ренесансному діалогу передують середньовічний, опозиція до якого стає визначальною в процесі відродження античного діалогізму.

Гуманізм як філософія в епоху європейського Відродження протистояв попередній «шкільній», схоластичній, професійній філософії, традиції якої зміцнилися в середньовічних університетах та зберігалися в суперечках номіналістів і реалістів, оккамівців і аверроїстів. На противагу диспуту, поза цеховими традиціями середньовічної вченості виникає «вчене невігластво»: формуються гуртки вчених-співрозмовників без вчених ступенів і звань. Вони стають осередками нової освіченості та гуманістичної культури. Характер нової філософської думки визначають політичні діячі міських комун, дипломати, публіцисти, поети, філологи, педагоги, риторичні, – представники нових суспільних відносин. Звідси – гостро полемічний характер їхньої думки. За визначенням Колюччо Салютаті, канцлера Флорентійської республіки, нова філософська культура спрямована на розвиток особистості, вона «зрощує души, споруджує чесноти, зчищає бруд пороку і, відкинувши витончені словесні суперечки, сповіщає істину у всіх речах» [5, 31-32]. На зміну хитромудрим диспутам майстрів середньовічної діалектики приходять інший стиль мислення і мова культури. Замість «варварства» латинської мови, притаманного середньовічній схоластичній, на початку XV ст. відроджується «мідь урочистої латини» класичної давнини. Давньогрецька філософія і література переживають ренесанс у високій перекладацькій культурі та новому відношенні до тексту. Ворожість філософської системи, побудованої на авторитеті тексту і трактату, до цих новацій породила спір про спосіб філософствування, мову культури, пізнання і науки.

Розуміння філософського тексту вимагає тепер не знання цехової термінології замкнутого кола фахівців, а загальної літературної культури, знання античної спадщини, історичної традиції класичної давнини. Вимогою стає знання розбіжностей і дискусій, боротьби думок шкіл і напрямів стародавньої філософії. Таким «вченим невіглаством» відрізнялися і правомірно пишались мислителі доби ренесансу. Саме в протиборстві напрямків і течій бачили гуманісти шлях досягнення і осягнення істини, що втрачає при цьому ореол позачасовості та непорушності. Непокірність, неприйняття сліпого слідування традиції надало особливої гідності, відкритості самостійному мисленню, пізнавальній і творчій діяльності видатних представників тієї доби.

Відновлення історичної дистанції, усвідомлення відмінності епох в діалогічному спілкуванні з Середньовіччям супроводжувало відродження досягнень античності. Урахування історичного контексту вело до більш адекватного їх тлумачення і сприйняття. Це був «науковий критицизм»,

«філологічна й історична критика тексту, а не його тлумачення на предмет вилучення вже даної в ньому незмінної істини» [5, 35]. Об'єктом критики зрештою став і текст Священного писання. Але результат усієї окресленої критичної роботи – не еклектична сума різнорідних тенденцій, а сплав, синтез, інтегрування різноманітних засвоєних джерел.

Усі розглянуті вище особливості нової діалогічної культури знайшли своє втілення в новій літературній і філософській формі. На місце «зводу», «суми» і «коментаря» схоластичної філософської системи з її суворою формальністю, структурою спростувань і відповідей на спростування, приходять інший літературно-риторичний жанр творів, розрахований на іншу освіченість адресата. Разом з цим відновлюється зв'язок філософської думки з художньою літературою, поезією, історією, політикою, мистецтвом мови та ораторською майстерністю. Думки і погляди виражаються в дружньому посланні, у виголошеній промові, у полемічному виступі, памфлеті, у філософській поемі. Але домінуючим, улюбленим жанром гуманістичної літератури, в тому числі філософської, стає діалог.

Суперечливість внутрішнього світу зверненої до себе людини – внутрішній діалог – виражає протистояння її земних пристрастей цінностям аскетичного морального ідеалу середніх віків. Діалектико-діалогічним виразом цього протистояння є філософський діалог Франческо Петрарки «Моя таємниця», присвячений глибоким внутрішнім конфліктам особистості та пошуку їх подолання. Підзаголовок діалогу: «Про презирство до світу» перегукується з аскетичною традицією середньовіччя і трактатом папи Інокентія III «Про презирство до світу і про нікчемність людини», в якому за допомогою «презирства до світу» обґрунтовується християнський моральний ідеал. Але задум Петрарки не в тому, щоб підтримати аскетизм папи. У діалозі сперечаються не дві історичні особи – богослов Августин Блаженний і поет Франческо Петрарка, а два художні персонажі – Франциск і Августин, тотожні своїм прототипам. Обидва вони – літературні образи, що виражають суперечку автора діалогу з самим собою, протиборство гуманістичної та християнської позицій, що відбувається в ньому самому. Усвідомлення цього протиріччя в собі, зіткнення поглядів двох історичних епох – основний конфлікт даного діалогу. Автор намагається вирішити цю суперечку, внутрішню душевну боротьбу, поставивши земне, тлінне, тимчасове перед небесним судом неминуючого, вічності. Але у діалозі звучить не лицемірна проповідь умертвіння плоті, не відхід від світу, а рішучість приборкати своє єство, не виснажуючи його. Діалог закликає не зазнавати нестатків і не мати надлишку; не командувати іншими і не бути в підлеглості. Таке виправдання земного призначення людини не суперечить вищому, неземному, вважає Петрарка, і земні турботи не повинні приноситися в жертву загробному блаженству. Смертні насамперед мають дбати про земні речі, щоб вічне слідувало за минулим. У діалозі в ході суперечки старий ідеал презирства до світу поступається місцем новому гуманістичному, а на Франциска чекають важливі, хоча все ще земні справи. Ця принципова незавершеність вираження істини в її земному існуванні, затвердження її творчого, полемічно-інтегративного характеру відрізняє ренесансний діалог.

Показовим є також діалогічне трактування біблійної Книги Йова у Джаноццо Манетті, який пояснює суперечливість висловлювань, що містяться в цьому старозавітному творі, тим, що спочатку дана книга була складена святим законодавцем Мойсеєм як діалог про божественне провидіння, в якому думки співрозмовників були різноманітні. А дана при цьому істина не може бути вичерпана висловлюваннями одного зі співрозмовників, навіть якщо це заключна, підсумкова промова, яка синтезує раніше висловлені думки, що протистоять одна одній. Дійсний синтез реалізується не в завершальній промові діалогу, а в цілісному його змісті, у всьому розмаїтті виражених позицій і розвиненому в ньому діалектичному розгляді теми, предмету спору.

Підкреслимо, для ренесансної думки важливо те, що вона набуває художньої форми. Це пов'язано з самим змістом гуманізму, що осмислює світ як взаємопроникнення земного і небесного, природного і духовного, людського і божественного начал. Тому властиве ренесансному діалогу мислення – пластичне, образне, поетичне – не є зводом строго логічних дефініцій. Воно гармонійне в чуттєво-логічній єдності і не може бути зведеним до аскетизму дедуктивної системи суджень. Для філософа цієї епохи не лише допустимі, але законні і необхідні поетичні заняття. Таким чином, докорінному перегляду була піддана (але не була відкинута) вся система теоцентрично схоластичного знання. Завдяки цьому отримав розвиток невластивий попередньому пізнанню інтерес до земної творчості: ремесла, техніки, до виробничої діяльності взагалі та в майстерні художника зокрема (до творів живописців, скульпторів, архітекторів). Цей переворот вів і до появи експериментального природознавства, і до наукової революції.

На думку Г.С. Померанця, гносеологічний зсув філософії Нового часу до наукового методу витісняє діалог в есе і філософський роман («Чарівна гора» Томаса Мана). У російській думці XIX ст. діалог постає в суперечках західників і слов'янофілів, в діалогічній творчості Ф. Достоєвського. Внутрішньо діалогічні мислителі Н. О. Бердяєв, Л. І. Шестов, В. В. Розанов.

Діалогічними є «Віхи» (окремі статті збірника можуть читатися як репліки рівних). У формі діалогу написані деякі дослідження С. Булгакова [15].

ВИСНОВКИ

Сьогодні діалогу вимагає сама соціальна реальність, спільний пошук вирішення гострих загальноосвітніх історичних проблем. Розкриття освітнього аспекту діалогічної форми спілкування дозволяє застосувати її в розвиваючому навчанні.

Діалог постає в історії думки як соціокультурна взаємодія або інтеракція, що створює цілісність, рухливу єдність взаємозв'язків суб'єктів, які доповнюють і змінюють один одного. Діалог як вид дії передбачає урахування багатства думок, оцінок, емоцій, відношень, які привносяться учасниками взаємодії, та їх інтеграцію. Динаміка думки, розвиток мислення і відносин мовців, формування їх почуттів під впливом один одного – властивості діалогічного спілкування. З такого мовного мислення може виникнути нова спільна думка, новий смисл, нове розуміння, яке поновлює і збагачує, наповнює новим смислом співбуття людей. Тобто діалог – це не просто мовна форма, бо він активізує сприйняття і своїм змістом викликає діяльність адресанта. Не лише формальна, але і змістовна єдність, властива діалогічній взаємодії, тому її невід'ємний компонент – формування відповіді під впливом адресата. Тобто на першій план виходить створення, конструювання, побудова, вироблення компонентів діалогу його учасниками. Звернення передбачає реакцію мовців і набуває нового змісту завдячуючи взаємодії комунікантів, які збагачують спілкування змістовними елементами.

В діалоговій взаємодії варто виділяти такі три аспекти: інтерактивний (обмін діями), комунікативний (передача інформації), перцептивний (сприйняття і взаєморозуміння). При цьому слово слугує лише посередником, живе в діалогічному середовищі умов, відносин, почуттів, думок, світоглядів мовців, знаходиться у зв'язку з іншим оточенням. В діалозі мова – це реальна комунікація, яка перебігає в конкретних обставинах і соціальних рамках. Діалогові відношення не зводяться ані до логічних, ані до лінгвістичних, ані до психологічних чи будь-яких інших зв'язків, бо в них вступають суб'єкти – автори, творці – представники певних суспільних відносин.

Навчальний діалог – це не просто обмін репліками між його учасниками, а соціальна взаємодія притаманних співрозмовникам різних смислових позицій, що мають культурно-історичне підґрунтя. В навчальному діалозі при вирішенні поставлених завдань і пошуку рішень важливим є перехід від зовнішнього до внутрішнього діалогу і навпаки. У зовнішньому діалозі різні взаємодіючі позиції розвиваються реальними співрозмовниками, а у внутрішньому – різні взаємодіючі смислові позиції розвиваються в процесі міркування одним і тим же суб'єктом у зверненні до самого себе. Тобто методика має враховувати, що вплив зовнішнього діалогу на розумові процеси індивідів опосередкований їх внутрішніми діалогами. І зворотний вплив ходу розумового процесу індивіда на ті чи інші аспекти його взаємодії з партнером опосередкований більш-менш розгорнутим внутрішнім діалогом. Від скоординованості, взаємної узгодженості внутрішнього діалогу і розумових процесів залежить продуктивність інтелекту. Концентруючи в собі художні можливості, діалог також збуджує уяву, пробуджує почуття і взаєморозуміння, активізує співпрацю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Астафьева О. Н. Полилог в условиях транснационализации культурного пространства: новая реальность глобализирующегося мира / О. Н. Астафьева // Теория и практика культуры. Альманах. – 2006. – Вып. 4. – С. 6–18.
2. Будник О. П. Діалогізм як принцип гуманітарної освіти / О. П. Будник // Філософські проблеми гуманізації освіти. – Одеса, 2003. – С.151–152.
3. Библер В. С. Диалог. Сознание. Культура : идея культуры в работах М. Бахтина / В. С. Библер // Одиссей. Человек в истории. – М. : Наука, 1989. – С. 21–59.
4. Библер В. С. Культура. Диалог культур : опыт определения / В. С. Библер // Вопросы философии. – 1989. – № 6. – С. 31–42.
5. Горфункель А. Х. Философия эпохи возрождения / А. Х. Горфункель. – М. : Высш. школа, 1980. – 368 с.
6. Джохадзе Д. В. Философия античного диалога / Д. В. Джохадзе. – М. : Диалог-МГУ, Винити, 1997. – 224 с.
7. Дьяконов Г. В. Психология диалога : теоретико-методологическое исследование / Г. В. Дьяконов. – Кировоград : РВЦ КГПУ им. В. К. Винниченко, 2006. – С.176–184.
8. Дьяконов Г. В. Спілкування і взаємодія : діалогічний підхід / Г. В. Дьяконов // Соціальна психологія. – 2004. – № 3(5) – С. 82–96.

9. Заковряшина В. С. Диалог в истории культуры и образования : автореф. дис. канд. культуролог. наук : 24.00.02 / В. С. Заковряшина; НГПУ. – Нижневартовск, 1998. – 23 с.
10. Каган М. С. Проблема диалога в современной философской мысли / М. С. Каган // Проблемы общения в пространстве тотальной коммуникации. – СПб. : Питер, 1998. – С. 47–50.
11. Кучинский Г. М. Диалог и мышление / Г. М. Кучинский. – Минск : Изд-во БГУ, 1983. – 190 с.
12. Кучинский Г. М. Психология внутреннего диалога / Г. М. Кучинский. – Минск : Университетское, 1988. – 206 с.
13. Мельникова В. С. Диалог в истории культуры и образования / В. С. Мельникова. – Екатеринбург : Изд-во Уральского ун-та, 2000. – 90 с.
14. Озадовська Л. В. Парадигма діалогічності в сучасному мисленні : монографія / Л. В. Озадовська. – К. : ПАРАПАН, 2007. – 164 с.
15. Померанц Г. С. Европейское наследие в становлении глобального диалога культур / Г. С. Померанц // Актуальные проблемы Европы. – 2000. – № 2. – С. 15–35.
16. Чорба О. П. Діалогова концепція культури в педагогічному дискурсі / О. П. Чорба // Формування патріотизму, моральності, культури, здорового способу життя в студентській молоді. – Одеса, 2006. – С.137–138.

REFERENCES

1. Astaf'eva, O. N. (2006) Polilog v uslovijah transnacionalizacii kul'turnogo prostranstva: novaja real'nost' globalizirujushhegosja mira. Teorija i praktika kul'tury. Al'manah, 4, 6–18.
2. Budnyk, O. P. (2003) Dialogizm jak pryncyp gumanitarnoi' osvity. Filosofs'ki problemy gumanizacii' osvity, Odesa, 151–152.
3. Bibler, V. S. (1989) Dialog. Soznanie. Kul'tura : ideja kul'tury v rabotah M. Bahtina. Odissej. Chelovek v istorii. Moskva: Nauka, 21–59.
4. Bibler, V. S. (1989) Kul'tura. Dialog kul'tur : opyt opredelenija. Voprosy filosofii, 6, 31–42.
5. Gorfunkel', A. H. (1980) Filosofija jepohi vozrozhdenija. Moskva : Vysshaja shkola
6. Dzhohadze, D. V. (1997) Filosofija antichnogo dialoga. Moskva : Dialog-MGU, Viniti.
7. D'jakonov, G. V. (2006) Psihologija dialoga : teoretiko-metodologicheskoe issledovanie. Kirovograd : RVC KGPU im. V. K. Vinnichenko, 176–184.
8. D'jakonov, G. V. (2004) Spilkuvannja i vzajemodija : dialogichnyj pidhid. Social'na psihologija, 3(5), 82–96.
9. Zakovrjashina, V. S. (1998) Dialog v istorii kul'tury i obrazovanija : avtoref. dis. kand. kul'turolog. nauk: 24.00.02. NGPU , Nizhnevartovsk.
10. Kagan, M. S. (1998) Problema dialoga v sovremennoj filosofskoj mysli. Problemy obshhenija v prostranstve total'noj kommunikacii. Sankt-Peterburg: Piter, 47–50.
11. Kuchinskij, G. M. (1983) Dialog i myshlenie. Minsk : Izdatel'stvo BGU.
12. Kuchinskij, G. M. (1988) Psihologija vnutrennego dialoga. Minsk : Universitetskoe.
13. Mel'nikova, V. S. (2000) Dialog v istorii kul'tury i obrazovanija. Ekaterinburg : Izdatel'stvo Ural'skogo universiteta.
14. Ozadovs'ka, L. V. (2007) Paradygma dialogichnosti v suchasnomu myslenni : monografija. Kyi'v : PARAPAN.
15. Pomeranc, G. S. (2000) Evropejskoe nasledie v stanovlenii global'nogo dialoga kul'tur. Aktual'nye problemy Evropy, 2, 15–35.
16. Chorba, O. P. (2006) Dialogova koncepcija kul'tury v pedagogichnomu dyskursi. Formuvannja patriotyzmu, moral'nosti, kul'tury, zdorovogo sposobu zhyttja v students'kij molodi. Odesa, 137–138.

Стаття надійшла до редакції 22.10.2014 р.